

АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ ЗАГАЛЬНОЇ ВОЛІ У Ж.-Ж. РУССО

Науковий внесок Ж.-Ж. Руссо у галузі соціології громадської думки не обмежується лише терміном «громадська думка». Уважніший аналіз праць Ж.-Ж. Руссо відкриває інші, малодосліджені аспекти соціології громадської думки, зокрема принципи формування та функціонування загальної волі. Статтю присвячено аналізу, а відтак розумінню цих принципів у Ж.-Ж. Руссо, а також: взаємозалежності суспільних суб'єктів у цих процесах, що може допомогти у концептуалізації соціологічних досліджень громадської думки; навести додаткові аргументи на користь досліджень саме соціологічних, а не політичних; уможливити нові дослідження природи громадської думки та принципів її існування.

Зазвичай Ж.-Ж. Руссо дослідники громадської думки та її проявів згадують через вживання на сторінках його праці «Про суспільний договір» словосполучення *l'opinion publique* (громадська думка), однак творчий доробок Ж.-Ж. Руссо є важливим не тільки через згадування цього терміна. Заслугою саме Ж.-Ж. Руссо я вважаю його спроби дослідити суспільні ознаки громадської думки, піднесення громадської думки від простого соціального терміна до соціальної інституції, дослідження цієї інституції, включеної в аналіз суспільства, аналіз соціальної взаємодії. «До цих трьох родів законів додається четвертий, найбільш важливий з усіх... Я розумію нрави, звичаї та, особливо, думку громадську» [1, 66].

Крім того, Ж.-Ж. Руссо говорить про взаємодію громадської думки різних частин суспільства. Він виділяє елітні суб'єкти (суверен, монарх), корпоративні суб'єкти (магістрати, а втім, для Ж.-Ж. Руссо все суспільство мало корпоративний характер [2, 517]) та індивідуальну громадську думку (як протилежну до елітної та корпоративної), яку певним чином можна вважати за масову, тобто думку з маси пересічних громадян.

Головною метою при історичному аналізі теорій минулого є не переробка цих теорій чи їх прилаштування до сьогодення, а радше переосмислення сучасних теорій за допомогою відповідних знань минулого, ускладнення проблематики при аналізі сучасного нам суспільства та суспільних явищ, що допомагає вийти за межі існуючої парадигми та встановити нові формати дослідження сучасності.

Дослідження, а відтак розуміння принципів формування та функціонування загальної волі у Ж.-Ж. Руссо, а також взаємозалежності суспіль-

них суб'єктів у цих процесах може допомогти у концептуалізації соціологічних досліджень громадської думки; навести додаткові аргументи на користь досліджень саме соціологічних, а не політичних; уможливити нові дослідження природи громадської думки та принципів її існування.

Однак крім власне терміна «громадська думка», привертає увагу в праці «Про суспільний договір» ще одне поняття, яке, на перший погляд, має до громадської думки лише дотичне відношення. Цим поняттям є «загальна воля». Загальна воля у Ж.-Ж. Руссо тісно пов'язана із суспільним договором - «...кожен з нас перетворює свою особу і всю свою силу на спільне надбання, яке перебуває під верховним керівництвом загальної волі, а кожного з членів тіла ми визнаємо невід'ємною частиною цілого» [1, 22]. Загальна воля в контексті дослідження громадської думки може бути розглянута як волевиявлення, як дія громадської думки. Описуючи загальну волю, Ж.-Ж. Руссо зазначає багато її характеристик, ознак, які при детальному розгляді можуть бути виявлені та представлені як принципи функціонування громадської думки, за допомогою яких можна вивчати і складніші практичні аспекти її формування та функціонування. Отже, надалі буде проаналізовано не тільки твердження Ж.-Ж. Руссо про власне громадську думку, про принципи її взаємодії з іншими суспільними інституціями, а й постулати Ж.-Ж. Руссо про принципи дії загальної волі. Не зайвим, на мою думку, буде нагадати про те, що попри існування терміна «громадська думка» соціологи, насамперед XIX ст., використовували інші назви, залежно від напрямку свого дослідження - і «загальна воля», і «соціальний дух» для позначення різних аспектів функціонування громадської думки в суспільстві. Остаточо ж термін

«громадська думка» закріпився в науковій термінології на початку ХХ ст.

Оскільки чимало праць Ж.-Ж. Руссо так чи інакше пов'язано із темою договорів, чи то суспільних, чи то громадських (цьому присвячена не тільки праця «Про суспільний договір», а й інші роботи, зокрема «Розмисел про нерівність», «Юлія, або Нова Елоїза», «Еміль, або про виховання» тощо), то не дивно, що значна частина наробок про громадську думку безпосередньо пов'язана із тим чи іншим типом договору. В цьому сенсі й загальна воля є договором: «...потрібно точно розрізнити природну свободу, обмежену лише силами індивіда, від громадянської свободи, обмеженої загальною волею» [1, 27]. Якщо загальна воля є виразником громадських інтересів, узагальненою громадською думкою, то моральна свобода, за Ж.-Ж. Руссо, «...перетворює людину на справжню володарку самої себе» [1, 27]. Природна свобода - це фізична свобода дій, вчинків, обмежена фізичним станом людини; моральна свобода обмежує природну свободу в соціальному плані, контролює поведінку, розумову активність. Таким чином, можна стверджувати, що загальна воля складається із узгоджених моральних свобод окремих людей. Але ж і громадська думка є узагальненою думкою певної групи людей. Більше того, описуючи взаємовідносини людей у суспільстві, Ж.-Ж. Руссо формує один із принципів існування такого суспільства «...кожен, підкоряючись усім, не підкоряється кожному окремо» [1, 21], що, власне, і є одним із головних принципів функціонування саме громадської думки.

Як же формується загальна воля? На це Ж.-Ж. Руссо дає цілком «полстерівську» відповідь: всі голоси треба порохувати, сума голосів і буде становити загальну волю. Однак далі він сам себе виправляє, стверджуючи вже більш соціологічно: «Для того щоб воля була загальною, не завжди вимагається однотайність, але завжди потрібно врахувати всі голоси; будь-який формальний виняток порушує її загальність» [1, 52]. Відтак маємо полстерівський підхід до підрахунку загальної волі - все має бути підраховано, щоб з'ясувати загальну волю, однак відкидання обов'язкової однотайності при виявленні загальної волі схоже на сучасне трактування громадської думки як мультипарадигмальної інституції, в межах якої співіснують і елітна громадська думка, і корпоративна, і приватна, і публічна. Але надалі Ж.-Ж. Руссо вже доходить до того, що заперечує самого себе: «Часто спостерігається велика розбіжність між волею всіх і загальною волею; остання керується тільки спільним інтересом, перша -

тільки інтересом приватним і є лише сумою партикулярних волевиявів. Але відніміть від оцих волевиявів крайнощі, що обопільно заперечують одна одну - і залишиться загальна воля у вигляді суми розбіжностей» [1, 35]. Якщо рахувати всі голоси, то існує небезпека, що це буде не загальна воля, а воля всіх, «крайнощі», але ж для виявлення загальної волі потрібно, щоб всі голоси були підраховані. Певну відповідь на цю суперечність можна знайти у Ж.-Ж. Руссо, який непрямомовно говорить про помилюваність рішень. Звичайно, що такий ідеальний (і надміру ідеалізований) конструкт, як загальна воля, за Ж.-Ж. Руссо, не може помилятися - загальна воля завжди права і завжди прагне до суспільної користі» [1, 35]; натомість помиляються люди, адже вони не завжди точно бачать, в чому полягають їхні блага, народ часто вводять в оману [1, 35]. Ж.-Ж. Руссо не вказує прямо, що є благами для суспільства, до яких має вести загальна воля, тому визначати точно критерії для «істинності» загальної волі можна довго та часто, залежно від моральної свободи індивіда-дослідника, говорючи словами Ж.-Ж. Руссо. Відтак маємо «правильну» та «неправильну» громадську думку в суспільстві - на мою думку, це може свідчити про існування певної кількості думок у суспільстві, інспірованих різними його частинами (елітою, корпоративними суб'єктами громадської думки та ін.), не обов'язково двох, вірної та невірної, а оцінка корисності даної громадської думки для суспільства якщо і може бути зроблена, то тільки через певний час та насамперед методом історико-порівняльного аналізу.

А як же співвідноситься загальна воля із різними суб'єктами громадської думки, які є об'єктом дослідження в даній роботі? Вже було зазначено, що приватні інтереси, тобто індивідуальні думки, можуть привести до зміни загальної волі волею всіх. Ж.-Ж. Руссо непрямомовно говорить про складність отримання єдиної загальної згоди-думки: «Узгодження двох партикулярних інтересів виникає через їх протилежність інтересові когось третього. Якби не існувало розбіжності інтересів, навряд чи можна було б відчутти спільний інтерес» [1, 35]. В ідеалі у Ж.-Ж. Руссо сформувані єдину загальну волю, єдину думку є можливим внаслідок всезагального консенсусу, який прирівнює думки. Але вищенаведена цитата свідчить, що Ж.-Ж. Руссо показує насправді дві субстанції - ідеальну та реальну. В ідеальній всі думки об'єднуються в загальну волю, без винятків, без суперечок, загальна воля слугує тільки для блага, без помилок та винятків. Поруч із цим ідеальним типом існує світ реальний, в якому інтереси одного суб'єкта

протистоять інтересам іншого, де існує приватна воля, де «...коли рішення приймається внаслідок змов, декількома частковими об'єднаннями, що заступають місце одного великого, воля кожного з цих об'єднань стає загальною для її членів і партикулярною для держави; тоді можна сказати, що голосуючих не стільки, скільки людей, а стільки, скільки об'єднань» [1, 36]. Тут уже напруга йдеться про корпоративний суб'єкт громадської думки, про первісність та зверхність корпоративної громадської думки для членів корпорації, і якщо переважна частина суспільства відноситься до корпорацій, то окрема корпоративна громадська думка конкурує з іншими за місце загальної громадської думки. Корпорації вбачалися Ж.-Ж. Руссо бідою для чистого типу загальної волі: «...вкрай важливо, щоб у державі не було жодного часткового суспільства і щоб кожен громадянин висловлював лише власну думку» [1,36]. Таким чином, Ж.-Ж. Руссо знову повертається до загальної громадської волі-думки як до суми думок її окремих членів, до масової узгодженої думки. Надалі Ж.-Ж. Руссо говорить про реальний стан речей: «...загальною волю робить не стільки кількість поданих голосів, скільки спільний інтерес, котрий ці голоси пов'язує» [1, 39]. Знову-таки, як стверджують класичні та сучасні соціологічні теорії, громадська думка не є суто калькулятивним продуктом, провідну роль у формуванні саме загальної для всього суспільства думки відіграє важливість та практичність тем для життя всього суспільства, які виражаються громадською думкою, тобто «інтерес, який поєднує голосуючих».

Єдиним джерелом необхідної в суспільстві корпоративної волі Ж.-Ж. Руссо вважає волю магістратів, аналогів уряду. Ж.-Ж. Руссо знаходить у волі магістратів кілька різних варіантів волі - «...власну волю індивіда, яка прагне лише своєї партикулярної вигоди (під цим треба розуміти власну думку індивіда, засновану на власних уподобаннях. —А. П.); по-друге, спільну для усіх магістратів волю... котру можна назвати корпоративною волею, що є загальною стосовно уряду і партикулярною стосовно держави; по-третє, волю народу, котра є загальною як стосовно держави, що розглядається як ціле, так і стосовно уряду, що розглядається як частина цілого» [1, 74]. Як можна побачити, Ж.-Ж. Руссо ідеалізує масову громадську думку, відводячи їй провідне місце у суспільній ієрархії. Хоча, усвідомлюючи невідповідність своєї ідеальної системи існуючому порядку, він зазначає: «...загальна воля завжди буде найслабшою, корпоративна посідає другий ранг, а партикулярна- найперший; так само і в уряді,

кожен магістрат є перш за все самим собою, потім магістратом і вже потім громадянином; ця послідовність є діаметрально протилежною тій, якої вимагає суспільний лад» [1, 75]. У цілому, ця більш реалістична тріада Ж.-Ж. Руссо «приватна думка - корпоративна думка - загальна громадська думка» за впливом різних типів громадської думки на дії, поведінку та роздуми індивіда є прийнятною; лише для людей, не задіяних активно в корпоративних об'єднаннях, можна пропустити ланцюжок корпоративної думки. Звичайно, іншим є питання взаємовпливу різних суб'єктів громадської думки на її формування (наприклад, вплив еліти на громадську думку пересічної людини), яке виходить за межі аналізу праці Ж.-Ж. Руссо. Неповним був би аналіз без згадування про історичну реальність часів Ж.-Ж. Руссо: «Держава- це я», а відтак Руссо приділив увагу і одноосібному правлінню та його відображенню у контексті загальної волі. «Урядова влада повинна перебувати в руках лише однієї людини; у цьому випадку партикулярна і корпоративна воля досконало поєднуються і остання досягає найвищого рівня інтенсивності, якого тільки можна досягти. ...звідси випливає, що найдієвішим буде уряд, який складається з однієї єдиної особи» [1, 75]. Звичайно, в ідеальному громадянському суспільстві громадська думка (загальна воля) має найвищу силу, однак «реалістичний» Ж.-Ж. Руссо, як вже зазначалося, слушно стверджує про домінування приватних та корпоративних інтересів над суспільними, громадськими, загальними.

Для Ж.-Ж. Руссо існує два типи залежності людини: залежність від речей (яка закладена в самій їх природі) та залежність від інших людей (яка породжується суспільством). І якщо в праці «Про суспільний договір» Ж.-Ж. Руссо наполягає на ідеалізовано-консенсусному сприйнятті «загальної волі» (себто громадської думки), то в іншій праці «Еміль, або Про виховання», французький філософ стверджує, що залежність від інших людей породжує всі вади, адже свобода та влада людини простягаються настільки, наскільки простягаються її природні сили; інше - це рабство, ілюзії, марнослав'я. Саме панування буває рабським, якщо воно засновано на людських забобонах, адже в цьому випадку людина залежить від забобонів тих, якими вона керує за допомогою забобонів [1,235]. Це показує інший, деструктивний та асоціальний аспект, в якому може бути використана громадська думка в суспільстві. Адже ми можемо коритися громадській думці навіть маючи протилежні погляди на предмет думки через побоювання опинитися в ізоляції, позбави-

тись соціального статусу, втратити певні ресурси та ін. Докладно теорію ізоляції, жаху людини перед такою суспільною ізоляцією та теорію «спіралі мовчання» можна віднайти у дослідженнях цього аспекту громадської думки у працях Е. Ноель-Нейман, зокрема в її «Відкритті спіралі мовчання» [3]. Вищенаведене знову показує дихотомічність поглядів Ж.-Ж. Руссо на громадську думку. З одного боку, він наголошує на існуванні правильної загальної волі, яка завжди веде до користі в суспільстві: «Чи означає усе це, що загальна воля зникла або зазнала спотворень? Ні, вона завжди однакова, непорушна і чиста» [1, 122] та водночас привертає значну увагу до перепон на шляху до утворення єдиної, справжньої, узгодженої загальної волі - приватні, корпоративні інтереси тощо. «Коли партикулярні інтереси починають здобувати відчутну силу, а малі співтовариства - впливати на велике, тоді суспільний інтерес спотворюється і наражається на протидію; однастайність вже не панує при голосуваннях, загальна воля вже не є волею всіх, виникають суперечності, дебати, і навіть найкраща думка викликає дискусії» [1, 722]. Під малими суспільствами слід розуміти як корпоративних суб'єктів громадської думки, так і елітних; у даному разі вони малі не за чисельністю, а в зіставленні з усім суспільством.

Для повноти дослідження потрібно ще з'ясувати, яким же чином та в який спосіб можна відтворити загальну волю, узгоджену громадську думку. Меншим групам (у цьому випадку якраз чисельність членів є головним критерієм) утворити загальну волю простіше, ніж групам великим (а відтак і суспільству). «Коли багато людей, зібравшись разом, розглядають себе як єдине тіло, вони мають лише одну єдину волю, спрямовану на їхнє спільне самозбереження і загальний добробут» [1, 121]. Одним із положень визначення загальної волі є постулат про те, що «...голосові більшості завжди повинні підкорятися всі інші громадяни» [1, 125], чим більше однастайності, тим ближче до ідеалу загальної волі. Однак що ж робити з меншістю? У Ж.-Ж. Руссо є відповідь на це питання: «якщо перемагає думка, противна моїй, то це доводить, що я помилявся, і те, що я вважав загальною волею, не було нею». Цей підхід на перший погляд може викликати здивування, але знову-таки, не слід забувати про те, що для Ж.-Ж. Руссо загальна воля веде до благополуччя та щастя, тому вона не може помилятися. Ж.-Ж. Руссо не дає відповіді тільки на питання, як пересічна людина може здогадатися про відповідність досягнутої згодою більшості загальної волі своєму ідеалу, адже загальну волю мо-

жуть спотворити і приватні, і корпоративні, і елітні інтереси. Тобто ми маємо абстрактну «ідеальну» загальну волю, але не маємо жодного інструментарію для вимірювання відповідності практичної загальної волі абстрактній ідеальній. Таким чином, будь-яку загальну волю можна оголосити хибною, спотвореною. Щодо більш практичних порад виміру загальної волі, Ж.-Ж. Руссо пропонує простий підрахунок голосів, який притаманний для політичних досліджень: «Відаючи свій голос, кожен висловлює свою думку..., а з підрахунку всіх голосів народжується декларація загальної волі» [1, 126]. Наразі згадуються й основні принципи побудови розподілів голосувань з тих чи інших суспільних питань: «Між однастайністю і розподілом нарівно існує декілька випадків нерівних розподілів, для кожного з яких ми можемо визначити цю пропорційну кількість, виходячи зі становища і потреб політичного тіла ...чим важливішим та серйознішим є обговорення, тим більшою мірою думка, яка врешті-решт візьме гору, повинна наближатися до однастайності; по-друге, чим швидшого розгляду вимагає справа, тим меншою повинна бути визначена законом різниця розподілу голосів. Якщо обговорення слід одразу завершити, то достатньо переваги навіть в один голос» [1, 127]. Цими порадами Ж.-Ж. Руссо фактично відобразив процеси та принципи, за якими відбувається підрахунок голосів у суспільствах не тільки далекого XVIII ст., а й сучасного нам XXI. Подібні принципи застосовуються як в Україні, так і по всьому світові. Наприклад, для прийняття важливих законів, які змінюють конституцію, потрібна конституційна більшість (дві третини від складу парламенту), для інших законів більшість звичайна - 50% плюс один голос. Подібні принципи існують також у судах (судді, присяжні); на виборах, референдумах, де важливість питання чи рівень виборів (місцеві, всеряджовні тощо) прямо впливає на відсоток голосів, необхідних для прийняття, чи то на відсоток необхідної явки виборців. Навіть просте питання серед групи студентів «У яку кав'ярню йдемо?» вирішується простою більшістю голосів, де переваги в один голос достатньо, адже питання вимагає швидкості у вирішенні й не є надто важливим.

Розглядає Ж.-Ж. Руссо і таке актуальне в Україні і не тільки питання, як купівля голосів. За Ж.-Ж. Руссо, людина в такому випадку зовсім не позбавляється загальної волі, вона тільки ухиляється від неї. Замість того, щоб сказати, що щось вигідне державі, людина говорить, що це вигідно тому, хто дав гроші [1, 123]. Для Ж.-Ж. Руссо це є очевидним, але про цю підміну

знають тільки двоє - людина, яка дала гроші, та людина, яка погодилася сфальсифікувати свій вибір. Тому дізнатися про фальшивий голос можна тільки знаючи про факт купівлі голосу.

Наприкінці хотілося б підсумувати думки як власне Ж.-Ж. Руссо, так і виведені в процесі аналізу зв'язку загальної волі та громадської думки. Поняття загальної волі, як уже зазначалося, пов'язується з громадською думкою і пізнішими та більш «соціологічними» авторами. У Ж.-Ж. Руссо загальна воля є певною мірою ідеологізованим конструктом, який він розглядає подвійно. З одного боку, як і у всіх ідеальних типів соціальних явищ, загальна воля всюдисуща, незникненна, завжди тяжіє до загальної користі, вигоди, блага. Однак Ж.-Ж. Руссо варто навести приклад (здебільшого, звісно, з життя Франції свого часу, до якої він намагався застосувати свої теоретичні наброски). Відповідно, у більш «реальному відображенні» можна чітко відокремити та спостерігати вплив на громадську думку - загальну

волю різних суб'єктів громадської думки - від пересічного громадянина до корпоративних та елітарних суб'єктів.

До практичного боку визначення загальної волі Ж.-Ж. Руссо застосовує кількісний підхід, який у наш час найяскравіше представлений таким типом досліджень громадської думки, як полінг. Зупиняється Ж.-Ж. Руссо також на впливі громадської думки (загальної волі) на поведінку індивіда, корпоративних груп та еліт, а відтак і впливі на все суспільство; причому для цього аспекту дослідження він виділяє більш реалістичні ознаки, які ми можемо помітити і в наш час.

Отже, хотілося б вірити, що завдяки даному дослідженню Ж.-Ж. Руссо будуть згадувати не тільки як вченого, який одним з перших застосував поняття «громадська думка» в науковій праці, а й як такого, що розробив та проаналізував ідеальний тип та практичні сторони функціонування громадської волі (під виглядом загальної думки).

1. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права. - К: Port-Royal, 2001.
2. Себайн Длс, Торсом Т. Історія політичної думки.- К.: Основи, 1997.

3. Нозль-Нейман Э. Общественное мнение: открытие спирали молчания. - М: РИА-Пресс. - 1996.

A. Panchenko

ANALYSIS OF JEAN-JACQUES ROUSSEAU'S VOLONTE GENERALE

Jean-Jacques Rousseau's contribution to the field of sociology of public opinion is not limited to the l'opinion publique term. More detailed analysis of Jean-Jacques Rousseau's works uncovered new, out-of-the-way aspects of sociology of public opinion, like formation and functioning principles of Volonte generale. Analyzing those principles as well as study of social entities interdependence in it can help in conceptualization of sociological research of public opinion; give more arguments to support the sociological research of public opinion instead of polling; give new impulse to the research of public opinion.